

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत्प्रमाणित त्रैमासिक

शिविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Referred Research Journal) ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुदान आयोग नवी दिल्ली मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

वर्ष पंधरावे : अंक पंचेचाळीसावा व शेहेचाळीसावा

जानेवारी-फेब्रुवारी-मार्च, एप्रिल-मे-जून २०२६ (जोडअंक)

राष्ट्रीय चर्चासत्र विशेषांक

२००० नंतरची मराठी कथा

रयत शिक्षण संस्थेचे

सावित्रीबाई फुले महिला महाविद्यालय, सातारा

दोन दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र व अधिवेशन

२००० नंतरची मराठी कथा

शिविम संशोधन पत्रिका

२०००
नंतरची
मराठी कथा

ISSN No. 2319-6025

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत्प्रमाणित त्रैमासिक शिविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Referred Research Journal) ISSN No. 2319-6025
(विद्यापीठ अनुदान आयोग नवी दिल्ली मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

वर्ष पंधरावे : अंक पंचेचाळीसावा व शेहेचाळीसावा
जानेवारी-फेब्रुवारी-मार्च, एप्रिल-मे-जून २०२६ (जोडअंक)

२००० नंतरची मराठी कथा राष्ट्रीय चर्चासत्र विशेषांक

अतिथी संपादक

प्राचार्य डॉ. शिवलिंग मेनकुदळे
डॉ. कांचन नलवडे
डॉ. जयश्री बाबर
प्रा. निरंजन फरांदे

संपादन सहाय्य

डॉ. अशोक तवर
प्रा.(डॉ.) अशोक शेलार
डॉ. विनायक राऊत

पत्रिका संपादक मंडळ

संपादक

प्रा.(डॉ.) नंदकुमार मोरे

सदस्य

प्रा.(डॉ.) देवानंद सोनटक्रे
डॉ. जयवंत दळवी
डॉ. सुभाष पाटील
डॉ. बळवंत मगदूम

प्रकाशक

डॉ. भरत जाधव

अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर
द्वारा: द्वारकाधिश, साईनगरी, नागठाणे, ता.जि. सातारा : ४१५५१९

मुद्रक

कलाविष्कार ग्राफिक्स, सातारा

सिद्धेश्वर प्लाझा, शॉप नं.५, अमेटी कॉर्नर, सदरबझार, सातारा
मोबा.९५०३७८०६२८

ही संशोधन पत्रिका प्रकाशक डॉ. भरत जाधव, यांनी शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर यासाठी कलाविष्कार ग्राफिक्स, सातारा येथे छापून द्वारकाधिश, साईनगरी, नागठाणे, ता.जि.सातारा ४१५५१९ येथे प्रकाशित केली. या पत्रिकेत प्रकट झालेल्या मतांशी संपादक, प्रकाशक व मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१.	'आयुष्याचे धडे गिरवताना' मधील मानवतावादी मूल्ये	प्राचार्य डॉ.शिवलिंग मेनकुदळे	०१
२.	२००० नंतरची मराठी कथा आणि विखारी पुरुषी मानसिकता (Manosphere)	डॉ.भरत जाधव	०७
३.	आसाराम लोमटे यांची कथा	प्रा.(डॉ.)मांतेश हिरेमठ	१६
४.	२००० नंतरची गोमंतकीय मराठी कथा : काही निरीक्षणे	डॉ.जयप्रभू कांबळे	१९
५.	एकविसाव्या शतकातील आदिवासी कथा : स्थिती आणि गती	प्रा.(डॉ.)कृष्णा भवारी	२३
६.	२००० नंतरच्या मराठी कथेचे वेगळेपण	डॉ.अशोक तवर	२८
७.	२००० नंतरची स्त्रीलिखित विज्ञान कथा	प्रा.(डॉ.)विठ्ठल रोटे	३३
८.	२००० नंतरची निवडक दीर्घकथा	प्रा.(डॉ.)प्रकाश दुकळे	३७
९.	रेड लाइट डायरीज... : सामाजिक व भाषिक अभ्यास	प्रा.(डॉ.)अरुण शिंदे	४०
१०.	प्रज्ञा पवार यांच्या कथेचे आशयलक्ष्यी विवेचन	प्रा.(डॉ.)सर्जेराव पद्माकर	४५
११.	२००० नंतरच्या मराठी कथेतील कथनपरता	डॉ.तेजस चव्हाण	५०
१२.	२००० नंतरच्या मराठी कथेची स्थित्यंतरे	डॉ.विजय शिंदे	५४
१३.	समकालीन भोवतालातील विदीर्ण अनुभवांचा कोलाज : 'दोन शतकांच्या सांध्यावरच्या नोंदी'	डॉ.सागर पाटील	५७
१४.	सुखदेव नवले यांच्या कथा साहित्याची समाजशास्त्रीय मीमांसा	डॉ.रामदास नाईकनवरे	६१
१५.	२००० नंतरच्या मराठी आदिवासी कथेतील स्त्री चित्रण	डॉ.कांचन नलावडे	६४
१६.	आजच्या काळाच्या अवस्थांतराची कथा	प्रा.(डॉ.)एकनाथ आळवेकर	६८
१७.	२००० नंतरची मराठी कथा: समकालीन प्रवाह आणि स्थित्यंतरे	प्रा.(डॉ.)डी.जे.दमामे	७०
१८.	२००० नंतरचे व्यामिश्र जीवन आणि ग्रामीण कथा	डॉ.गवराम पोटे	७६
१९.	मोनिका गर्जेद्रगडकर यांच्या कथालेखनाचे स्वरूप	डॉ.प्राजक्ता निकम	८०
२०.	इ.स. २००० नंतरची मराठी कथा : सामाजिक वास्तव, ग्रामीण-नागरी संक्रमण व कथात्मक प्रवृत्ती	प्रा.(डॉ.)एकनाथ पाटील	८६
२१.	२००० नंतरच्या मराठी ई-कथेतील प्रयोगशीलता	डॉ.विद्या नावडकर	९३
२२.	नीरजा यांचे २००० नंतरचे कथालेखन : एक आकलन	डॉ.विलास सुर्वे	९९
२३.	'परिव्राजक' आणि 'जयंती' या कथासंग्रहातील विविध कलांचे चित्रण	प्रा.(डॉ.) प्रशांत गायकवाड	१०२
२४.	२००० नंतरची मुस्लिम मराठी कथा - जाणिव आणि वैशिष्ट्ये	प्रा.मोहन चव्हाण	१०५
२५.	एकविसाव्या शतकातील मराठी आदिवासी कथा	डॉ. विनायक राऊत	१०९
२६.	ई-कथा : मराठी कथा लेखनाचा नवीन प्रवाह	डॉ.मनीषा नायकवडी	११२
२७.	२००० नंतरच्या बोधकथांमधील मानवी मूल्ये	प्रा.(डॉ.)सविता व्हटकर	११५
२८.	किरण गुरव यांच्या कथा : तंत्रज्ञान प्रभावित नवभांडवली समाजव्यवस्था	डॉ.गुंडोपंत पाटील	११९
२९.	राजन गवस यांच्या 'रिगणावायली मुंगी' कथासंग्रहातील स्त्री-अस्मितेचा शोध	डॉ.प्रकाश हुलेनवर	१२३
३०.	लिंगभावाची नावीन्यपूर्ण मांडणी करणारी कथा (मनस्विनी लता रवींद्र यांच्या कथालेखनाच्या अनुषंगाने)	डॉ.वैजयंतीमाला जाधव	१२७

३१.	वृषाली मगदूम यांच्या कथेतील स्त्रीजीवनाचे चित्रण	प्रा.(डॉ.)सुभाष आहरे	१३०
३२.	दर्पण: स्त्रीअनुभवांचे प्रतिबिंब	डॉ.शीतल चौरें डॉ.अतुल चौरें	१३३
३३.	२००० नंतरच्या पारंपरिक स्त्री कथालेखनातील स्त्रीवाद आणि ई-कथालेखनातील स्त्रीवाद : तुलनात्मक अभ्यास	डॉ.सुवर्णा पाटील	१३८
३४.	२००० नंतरच्या मराठी दलित कथेतील स्त्री चित्रण	प्रा.(डॉ.)चंद्रकांत कांबळे	१४१
३५.	धर्मराज निमसरकर यांच्या 'अंतहीन' कथासंग्रहाचा वाङ्मयीन अभ्यास	प्रा.सुभाष कदम	१४४
३६.	परिस्थितीने हरवलेल्या माणसांचा शोध घेणारा कथाकार : सीताराम सावंत	प्रा.(डॉ.)रमेश शिंदे	१४७
३७.	प्रज्ञा दया पवार यांच्या कथेतील आशयसूत्रे	शितल सालवाडगी	१५१
३८.	२००० नंतरची स्त्रीवादी कथा	प्रा.प्रांजली ढेरे	१५४
३९.	२००० नंतरच्या ग्रामीण कथेतील बदलते ग्रामवास्तव	प्रा.(डॉ.)सोमनाथ फुगट	१५७
४०.	२००० नंतरच्या मराठी कथेतील विषयवैविध्य	डॉ.अनिता आंबोकर	१६१
४१.	२००० नंतरच्या मराठी कथेमधील भाषा, शैली आणि कथन तंत्रातील नवे प्रयोग	प्रा.(डॉ.)संतोषकुमार डफळापूरकर	१६५
४२.	निरंजन घाटे यांच्या विज्ञानकथांतील विश्व : एक अभ्यास	डॉ.लक्ष्मण बोराटे	१६८
४३.	मराठवाड्यातील २००० नंतरच्या ग्रामीण कथा	डॉ.सविता रोटे	१७२
४४.	२००० नंतरच्या कथेची समाजशास्त्रीय समीक्षा	प्रा.शिल्पा कुंभार	१७६
४५.	गोमंतकीय कथाकार विठ्ठल गावस यांची कथा	वीणा केरीकर	१७९
४६.	झांबळ: ग्रामीण जीवनाचे वास्तव चित्रण	प्रा.कल्याणी नायकवडी	१८३
४७.	आसाराम लोमटे यांच्या कथांमधील स्त्रीचित्रण	प्रा.सुलोचना दंतराव	१८८
४८.	'हुब्लकवाडी' या कथासंग्रहातील व्यक्तिचित्रणातील विविधता	प्रा.(डॉ.)बाबासाहेब नाईक	१९२
४९.	'मिळून साऱ्याजणी' मधील स्त्री जाणीवा स्पष्ट करणाऱ्या कथा	प्रा.(डॉ.)जयकुमार चंदनशिवे	१९५
५०.	२००० नंतरच्या मराठी ख्रिस्ती कथेचे वेगळेपण	प्रा.अविनाश भोरे	१९८
५१.	राब : निसर्ग जाणीवांचा मूल्य विचार	प्रा.यशवंत भांडकोळी प्राचार्य डॉ.शंकर मुंडे	२०५
५२.	२००० नंतरच्या मराठी कथा	प्रा.सोनाली पवार	२१०
५३.	२००० नंतरच्या महानगरीय कथा	डॉ.आशालता खोत	२१२
५४.	गेल्या दशकातील दलित कथेचा वैचारिक व आशयात्मक आलेख	डॉ.विनोद कांबळे	२१६
५५.	मराठी कथांमधील पारलिंगींच्या व्यथा	अनुराधा पाटील	२२०
५६.	२००० नंतरच्या ख्रिलिखित कथेची भाषा आणि निवेदनशैली	डॉ.श्रद्धा पाटील	२२४
५७.	एकविसाव्या शतकातील मराठी कथेची वाटचाल	निशा नरवडे	२२७
५८.	ललिता गादगे यांच्या कथेतील स्त्री जीवन	डॉ.शशिकला रणदिवे	२३०
५९.	२००० नंतरच्या मराठी कथेचे माध्यमांतर : स्वरूप, माध्यमे आणि मर्यादा	अश्विनी माने	२३४
६०.	जयंत पवार यांच्या 'फिनिक्सच्या राखेतून उठला मोर' मधील महानगरीय संवेदना	प्रा.माधवी पवार	२३७

६१.	एकविसाव्या शतकातील स्त्रीवादी कथांची वाटचाल	प्रा.प्रवीण गायकर	२४०
६२.	संविधानिक मूल्य प्रभावित असणारी सुखदेव नवले यांची कथा	सौ.हेमलता डांगे प्रा.(डॉ.)दत्तात्रय डांगे	२४६
६३.	सानिया यांच्या कथांमधील स्त्री जीवनाचे चित्रण	प्रा.सुवर्णा यमगर	२४८
६४.	मिलिंद बोकील यांच्या 'झेन गार्डन' कथासंग्रहातील नवनैतिकता	डॉ.रेखा पसाले	२५३
६५.	बळीराजासाठी लढणारी 'इडापिडा टळो' या दीर्घकथेची नायिका सीताबाई...	डॉ.नवनाथ गुंड	२५७
६६.	आदिवासी कथेतील स्त्री शिक्षणाची मीमांसा	डॉ.केशव टिपरसे	२६०
६७.	ई-कथा - मराठी कथा लेखनाचा नवा प्रवाह	श्री.दय्याप्पा गोडसे	२६३
६८.	२१ व्या शतकातील मराठी आणि गुजराती दलित कथा : एक अभ्यास	डॉ.अमोल कवडे	२६७
६९.	एकविसावे शतक आणि मराठी कथेची वाटचाल	प्रा.स्वाती कळंबे	२७१
७०.	प्रतिमा इंगोले यांच्या 'अमंगल युग' या कथासंग्रहाचा चिकित्सक अभ्यास	डॉ.सविता माळी	२७३
७१.	सुबोध जावडेकर यांची विज्ञानकथा	डॉ.अजित देसाई	२७७
७२.	ई-कथा : मराठी कथा लेखनाचा नवा प्रवाह	डॉ.जयश्री शिंदे-गायकवाड	२८०
७३.	२००० नंतरची मराठी कथा	दिपाली खर्डे	२८४
७४.	जी. के. ऐनापुरे यांचे कथालेखन	प्रा.सुनील बुद्धनावर	२८९
७५.	विज्ञानकथा आणि मानवी प्रश्न : 'बीटा एकशे तेवीस'	मनीषा पाटील	२९३
७६.	२००० नंतरची दलित कथा	डॉ.दिवाकर सदांशिव	२९६
७७.	ललिता गादगे यांच्या कथेतील स्त्री	डॉ.अमोगसिद्ध चेंडके	२९९
७८.	सुधा मूर्ती यांच्या अनुवादित कथा	डॉ.संगीता सोमवंशी	३०१
७९.	२१ वे शतक : स्त्री जाणवांचे नवे क्षितिज (प्रज्ञा दया पवार यांच्या कथांच्या अनुषंगाने)	डॉ.रेश्मा दिवेकर	३०५
८०.	सानिया यांच्या कथेतील स्त्रियांचे भावविश्व	डॉ.लता कदम (ऐवळे)	३०९
८१.	२००० नंतरची मराठी ग्रामीण कथा	डॉ.शीतल पाटील	३१२
८२.	२००० नंतरच्या मराठी कथेचे स्वरूप	सौ.शैलजा हुबाले प्रा.(डॉ.)अशोक शिंदे	३१५
८३.	२००० नंतरच्या ग्रामीण कथेतील विषयवैविध्य	प्रा.(डॉ.)बाळासाहेब देविकर	३१८
८४.	विज्ञानकथा संकल्पना व स्वरूप	प्रा.रोहिणी रेळेकर	३२२
८५.	एकविसाव्या शतकातील स्त्रीवादी कथा	सुनील आहिरे	३२७
८६.	नीलिमा बोरवणकर यांच्या कथेची भाषा ('दूरचे डोंगर'च्या अनुषंगाने)	प्रा.भारती कोळेकर	३३०
८७.	आदिवासींचे समग्र जीवन व्यापणारी २००० नंतरची मराठी आदिवासी कथा	प्रा.डॉ.एकनाथ आहरे	३३३
८८.	२००० नंतरच्या ग्रामीण कथेतील बदलते जीवन	डॉ.धनंजय निंबाळकर	३३६
८९.	गौतमीपुत्र कांबळे यांच्या कथा साहित्याचा वेध	श्री.निलेश काळे	३४०
९०.	'महाराष्ट्र साहित्य पत्रिका' या नियतकालिकातील इ.स. २००० नंतरच्या कथा साहित्याची समीक्षा	वर्षा घाडगे	३४४
९१.	२००० नंतरच्या मराठी कथेतील विषयवैविध्य	प्रा.मोहिनी सावंत	३४७

९२.	'मुराळी' मासिकातील २००० नंतरच्या कथांचा अभ्यास	प्रा.(डॉ.) संभाजी कदम	३५०
९३.	अरुणा ढेरे यांच्या कथा : आत्मशोध आणि जीवनार्थ	प्रा.सुचित्रा सोलनकर	३५५
९४.	ग्रामीण जीवनाचे वास्तव चित्रण : खुंदळघास	प्रा.सचिन सवने	३५९
९५.	समृद्ध आशयाचा गोमंतकीय कथासंग्रह - 'गावबंधू'	प्रा.(डॉ.)धनंजय होनमाने	३६४
९६.	'मातीतली माणसं' - ग्रामीण समाजवास्तवाचा अभ्यास	प्रा.(डॉ.)मानसी जगदाळे	३६६
९७.	'संस्कार शिदोरी' कथासंग्रहातील बालभावविश्व व नैतिक मूल्ये	डॉ.मच्छगंधाली तारळेकर	३६९
९८.	इ.स. २००० नंतरच्या कथेतील संघर्ष	दिपाली कसबे	३७१
९९.	२००० नंतरच्या दलित कथेचे वाङ्मयीन मूल्यमापन	प्रा.(डॉ.)बाळासाहेब सोनवणे	३७४
१००.	'रुजवातीच्या गोष्टी' मधील कोकणी व्यक्तिरेखा	श्री.ज्ञानेश्वर भंडलकर	३७६
१०१.	मराठी कथेची बदलती रूपे	डॉ.सुभाष बसगोंडा पाटील	३८०
१०२.	२००० नंतरच्या मराठी ग्रामीण कथेची भाषाशैली	डॉ.महादेव जाधव	३८४
१०३.	'माझे विद्यार्थी' कथासंग्रहातील निवडक कथांचे शैक्षणिक व सामाजशास्त्रीय विश्लेषण	प्रा.(डॉ.)दत्तात्रय डांगे	३८७
१०४.	'सटवाई' कथासंग्रहातील लोकजीवन	प्रा.(डॉ.)रेखा अढाव	३९४
१०५.	जगण्याचा शोध घेणारा कथासंग्रह 'अलोक'	प्रा.(डॉ.)सुनिता रोकडे	३९७
१०६.	'वाजागाजा' कथासंग्रह : आकलन आणि आस्वाद	प्रा.कांचन थोरात	४००
१०७.	२००० नंतरच्या कथेतील सामाजिक-सांस्कृतिक बदलांचे चित्रण	डॉ.हनुमंत निमसे	४०३
१०८.	राजन गवस यांच्या कथेतील मानवी मूल्ये ('आपण माणसात जमा नाही' च्या अनुषंगाने)	संतोष लोंढे	४०६
१०९.	स्त्रीवादी साहित्य प्रवाहातील २००० नंतरची स्त्रीवादी कथा	प्रा.(डॉ.)मनीषा नागपुरे	४०९
११०.	'अस्वस्थ मी, अशांत मी': अंतर्मुख स्त्रीवादाचा शोध	प्रा.स्मिता कालभूषण	४१२
१११.	२००० नंतरच्या स्त्री कथाकरांच्या कथेतील प्रयोगशीलता	प्रा.(डॉ.)गजानन भोसले	४१५
११२.	मराठवाड्यातील दलित आंबेडकरवादी कथांमधील परिवर्तनशील स्वरूप	कु.अपूर्वा पवार	४२०
११३.	२१ व्या शतकातील आदिवासी लोककथांची प्रस्तुतता	प्रा.(डॉ.)डी.के.वळवी	४२२
११४.	मिलिंद म्हामल लिखित 'चतुर्थी' मधील जीवनजाणिवेचा	डॉ.भक्ती महाजन	४२५
११५.	'आर्त' या कथासंग्रहातील स्त्री मनाचे दर्शन	डॉ.वैशाली गुंजेकर	४२८
११६.	'पावसात सूर्य शोधणारी माणसं' एक चिकित्सा	डॉ.सुचित्रा औंधकर	४३१
११७.	२००० नंतरची कोकणातील दलित कथा	डॉ.विजयालक्ष्मी देवगोजी	४३४
११८.	'अनोळखी' : मानवी नात्यातील परात्मतेची जाणीव गडद करणारी कथा	प्रा.(डॉ.)कल्पना गोरले	४३७
११९.	सदानंद देशमुख व आसाराम लोमटे यांच्या कथेतील जीवनचित्रण	प्रा.शैला क्षीरसागर	४३९
१२०.	२००० नंतरच्या कथेची समाजशास्त्रीय, मानसशास्त्रीय आणि स्त्रीवादी समीक्षा	सौ.तरत्रुम शेख	४४२
१२१.	मनीषा चराटे यांच्या 'चेहरा' कथासंग्रहातील जीवनचित्रण	श्रीमती साधना जाधव	४४५
१२२.	२००० नंतरच्या मराठी कथेतील विषय वैविध्य	डॉ.स्नेहल मराठे	४४७
१२३.	'खेळ' नियतकालिकातील २००० नंतरची कथा	प्रा.वनिता होवाळे	४५०
१२४.	'मातेरं' - मधून व्यक्त होणारा आदिवासी जीवन संघर्ष	डॉ.चिंतामण धिंदळे	४५५

१२५.	आधुनिक कथेतील पर्यावरणीय जाणीव	श्रीम.गुलनास मुजावर अश्विनी तोरणे	४५८
१२६.	नीरजा यांच्या कथेतील स्त्री जाणिव	प्रा.नमिता पाटील	४६०
१२७.	'मुक्त झाले मानवी अश्रू' कथासंग्रहाचे विश्लेषण	प्रा.बळीराम डोके	४६३
१२८.	मराठी कथांचा समाजशास्त्रीय अभ्यास	प्रा.प्रविण रणबागले	४६६
१२९.	२००० नंतरची मराठी स्त्रीवादी कथा	अर्चना सुपे	४६९
१३०.	२००० नंतरच्या स्त्रीवादी कथेची बदलती आशयसूत्रे	सारिका भांगे प्रा.(डॉ.)रमेश शिंदे	४७२
१३१.	विज्ञान कथा लेखक डॉ.जयंत नारळीकर	अनिता मतिवडे	४७५
१३२.	श्रीराम काळे यांच्या 'वस्तीची गाडी' या कथासंग्रहातील प्राणी चित्रण	सागर गुरव	४७८
१३३.	सदानंद देशमुख यांची २००० नंतरची ग्रामीण कथा	डॉ.मीरा देते	४८२
१३४.	ऐश्वर्य पाटेकर यांची समकाळाचा उभा आडवा छेद घेणारी कथा	डॉ. सुखदेव एकल	४८६
१३५.	जगण्याचे मूल्यभान जागविणारा कथाकार: नंदकुमार शेडगे	प्रा.(डॉ.)अशोक शेलार	४८९
१३६.	दोन हजार नंतरच्या मराठी कथेचे वेगळेपण	प्रा.(डॉ.)गिरीश मोरे	४९२
१३७.	आसाराम लोमटे लिखित 'आलोक' कथासंग्रह : एक आकलन	डॉ.आबासाहेब उमाप	४९७
१३८.	२००० नंतरची किरण गुरव यांची वास्तववादी ग्रामीण कथा	प्राचार्य डॉ.शिवाजी होडगे	४९९
१३९.	'पावसात सूर्य शोधणारी माणसं' मधील मानवी नातेसंबंध	प्रा.वंदना खोराटे	५०२
१४०.	देहस्वातंत्र्याचा अनिवार्य पैलू : मातृत्व (डॉ. अरविंद संगमनेरकर 'गोष्टी लग्नाच्या')	डॉ.जयश्री बाबर	५०५
१४१.	२१ व्या शतकातील मराठी कथांमधील मानसशास्त्रीय संकल्पनांचा अभ्यास	प्रा.दिलीप पवार	५०९
१४२.	भारत सासणे यांची दीर्घकथा	डॉ.बाळासो सुतार	५११
१४३.	२१ व्या शतकातील मराठी कथेतील मॅनोस्फियर : एक अभ्यास	प्रा.(डॉ.)शैलेंद्र काळे	५१५
१४४.	समकालीन मराठी कथा साहित्यप्रवाहातील स्त्रीवेदना	डॉ.रावसाहेब म. दहे	५१९
१४५.	२००० नंतरच्या मराठी कथेतील स्थितीगती	डॉ.निता मेश्राम	५२१
१४६.	मराठी कथा लेखनाचा नवा प्रवाह: ई-कथा	डॉ.संतोष शहापूरकर	५२४
१४७.	२००० नंतरच्या मराठी कथेतील विषय वैविध्य	प्रा.शहाजी पारसे	५२७
१४८.	२००० नंतरची मराठी आदिवासी कथा	युवराज घोडे	५२९
१४९.	२००० नंतरच्या मराठी कथांमधील कथनतंत्र आणि स्त्री अनुभव	प्रा.रेखा धुळप	५३३
१५०.	एकविसावे शतक व मराठी कथांची वाटचाल...	प्रा.विजय पांगुळ	५३५
१५१.	एकविसाव्या शतकातील बदलते नातेसंबंध आणि मराठी कथा	प्रा.रामचंद्र ढवळे	५३७
१५२.	२००० नंतरची दलित कथा	प्रा.विनायक सरदेसाई	५३९
१५३.	प्रणव सखदेव यांच्या 'निळ्या दाताची दंतकथा' या कथासंग्रहातील महानगरीय जाणिव	प्रा.प्रियांका कुंभार	५४२
१५४.	तंत्रज्ञानाच्या युगातील मराठी कथेचे स्थित्यंतर	डॉ.लक्ष्मण शिंदे	४४५
१५५.	'श्वास' : कथा ते चित्रपट - एक प्रभावी माध्यमांतर	प्रा.प्राचार्य डॉ.महेश गायकवाड	५४९

१५६.	२००० नंतरची मराठी ग्रामीण कथा	डॉ.महेश रणदिवे	५५२
१५७.	दिनेश काळे यांच्या 'मनाची अभिलाषा' कथासंग्रहातील समाज वास्तव	डॉ.संजयकुमार सरगडे	५५५
१५८.	महादेव मोरे यांचे कथाविश्व	किरण खोत	५६०
१५९.	अशी वेळ : स्त्री आत्मभानाचे यथार्थ दर्शन घडविणाऱ्या कथा	डॉ.विजया पवार	५६२
१६०.	दोन हजरोत्तर दलित कथेचे वेगळेपण	डॉ.माधुरी पाटील	५६५
१६१.	एकविसाव्या शतकातील गोर बंजारा लोककथा	डॉ.सुभाष राठोड	५६९
१६२.	२००० नंतरच्या मराठी प्रायोगिक कथेचे स्वरूप	डॉ.युवराज देवाळे	५७३
१६३.	Commercialization and Moral Decay of Education and Politics as Reflected in Balaji Sutar's Don Shatakanchya Sandhyavarchya Nondi	Dr. Bhagwan Lokde	५७७
१६४.	"Likes," "Shares," and Literary Value: Rethinking Aesthetics in Social-Media-Driven English Fiction	Prof. Shital Maind	५८०
१६५.	Children's Literature in the 21st Century: The Convergence of Technology, Culture and Education	Supriya Chavan-Gaikwad	५८३

२००० नंतरच्या मराठी दलित कथेतील स्त्री चित्रण

प्रा.(डॉ.) चंद्रकांत कांबळे

किसन वीर महाविद्यालय, वाई, जि. सातारा

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या भक्कम व्यक्तिमत्त्वाची आणि व्यापक विचारांची बैठक दलित साहित्याला लाभली आहे. त्यांच्या विचारांना, जीवननिष्ठाना व जीवनध्येयांना डोळ्यांसमोर ठेवून दलित लेखक विविध साहित्यप्रकारांमध्ये लेखन करित आहे. 'दलित साहित्य म्हणजे भारतीय संस्कृतीच्या तळाशी पेटलेले एक अग्निकुंड आहे आणि दलित कथा ही या अग्निकुंडातील एक ठिणगी आहे'. प्रा.गंगाधर पानतावणे यांनी दलित साहित्य व दलित कथेच्या संदर्भात मांडलेले हे मत दलित साहित्यातील दाहकता सांगणारे आहे. दलित कवितेनंतर दलित कथा हा दलित साहित्यातील महत्त्वाचा वाड. मयप्रकार मानला जातो. अनेक दलित लेखकांनी कथेच्या माध्यमातून दलितांच्या व्यथा-वेदना मांडण्याचा प्रयत्न केला, त्यामुळे दलित कथेची निर्मिती ही मनोरंजनासाठी कधी झाली नव्हती, असे म्हणता येईल. इ.स. २००० पूर्वीच्या दलित कथाकारांनी वेदना, विद्रोह, नकार व मानवता ही मूल्ये डोळ्यांसमोर ठेवून लेखन केले. मात्र त्यानंतरच्या कथाकारांनी विशेषतः दलितांची संसारचित्रे, आंतरजातीय विवाहातून निर्माण होणाऱ्या समस्या, आधुनिकतेचा स्वीकार करताना परंपरांना जाणारा छेद, नोकरीच्या ठिकाणी मिळणारी हीन वागणूक इ. विषय हाताळले. अर्थात कोणताही लेखक त्या त्या काळातील समस्या मांडत असतोच, त्यामुळे ठराविक विषयाची चौकट त्याला लावता येणार नाही. वेगवेगळ्या पातळ्यांवर दलितांचे होणारे शोषण एवढ्यापुरते मर्यादित न राहता, जागतिकीकरणामुळे निर्माण झालेले प्रश्न, वाढते शहरीकरण, तंत्रज्ञान, बदलते राजकारण इ. विषयांवर आजचा दलित कथाकार लेखन करताना दिसतो. 'स्व' चा शोध घेत घेत विवेकाच्या पातळीवर तो लेखन करित आहे. समाजात आज जातीभेदाचे प्रस्थ फारसे दिसत नाही, असे म्हटले जात असले, तरी ते संपले आहे, असेही नाही. दलित कथेतील विषय हा व्यक्तीसापेक्ष नसून समाजसापेक्ष असा आहे. दलित कथा त्या समाजातील घटना-प्रसंगांवर आधारलेल्या आहेत. त्यात जास्त व्यक्तीला वाव नसतो, तर समाजमनाला वाव असतो. ह्या कथेचा वाचक समाज आहे, त्याचा निवेदक समाज आहे, नायकही समाज आहे. ह्या कथेतील समाजाबरोबर स्त्री आणि पुरुष ही दोनच पात्रे येताना दिसतात. ती कधी कारुण्याने ओथंबलेली तर कधी आपल्या संसाराचा गाडा हाकताना घायाळ झालेली, तर कधी वेढबिगारीत पिचलेली स्वाभिमानी, कष्ट करणारी, प्रामाणिक प्रांजळ स्वभावाची आहेत. १ वरील संदर्भ दलित साहित्याशी संबंधित असला, तरी बदलत्या दलित समाजाचे संदर्भही ध्यानात घेणे गरजेचे आहे.

इ.स. २००० नंतर दलित कथाकारांनी विविध विषयांवर लेखन केले आहे. या कथांमध्ये पुरुष पात्रांबरोबरच स्त्री पात्रही तेवढीच महत्त्वाची आहेत. बदलता दलित समाज व त्यामध्ये बदललेल्या स्त्री व्यक्तिरेखा या कथांमध्ये पाहायला मिळतात.

प्रज्ञा दया पवार यांच्या 'अफवा खरी ठरावी म्हणून...' या कथासंग्रहातील 'पेडीक्युअर' ही कथा स्त्री-पुरुष नात्याचा विविधांगी शोध घेताना दिसते. प्रथमदर्शनी ही दलित कथा वाटत नसली, तरी त्यातील काही घटना प्रसंगामुळे ती दलित कथा असल्याचे जाणवते. 'पेडीक्युअर' या कथेमधून पात्रांच्या भावनिक स्पंदनांचे कोवळे आविष्कार आविष्कृत झाल्याचे दिसून येतात. आकाश साळवे व पत्नी प्रणाली हे सुखवस्तू दलित कुटुंब आनंदी जीवन जगताना दिसतात. त्यांच्या जगण्याचा स्तर उच्चमध्यमवर्गीय आहे, म्हणजे त्यांना प्रश्न नाहीतच असे नाही. अभावग्रस्ततेचे चटके भले त्यांना बसलेले नसले, तरी काही प्रश्नांना त्यांनाही सामोरे जावे लागते. आकाश व पत्नी प्रणाली या जोडप्याला मैत्री व मनवा ह्या दोन मुली आहेत. पासपोर्ट ऑफिस मध्ये आकाश अधिकारी म्हणून काम करित असतो. माया पुरोहित ही ब्राम्हण तरुण स्त्री होम ब्युटीशियन म्हणून प्रणालीच्या घरी दहा वर्षेसेवा देत असते. एकदा प्रणाली, मायाला आकाशचे पेडीक्युअर करून द्यायला सांगते. माया ही ब्राम्हण आहे आणि आपण दलित आहोत, तरीही तिने पेडीक्युअर केले, या घटनेने आकाशचा इगो सुखावतो. त्याचे मन इतिहासात डोकावते. तो म्हणतो, ... मनुनं शुद्रातिशुद्राना पायाची उत्पत्ती मानलं. एवढंच नाही, तर त्यांचं स्थानही पायाशीच ठेवलं. आज एक ब्राम्हण कन्या... माझ्या पायाशी बसून पेडीक्युअर करत होती ना, तेव्हा मला एकदम भारी इंटेरेस्टिंग वाटत होतं. काळ बदललाय ना केवढा. २ दलित समाजाची स्थिती बदलली आहे. एकेकाळी आपल्याला अस्पृश्यतेची वागणूक देणारा समाज आपल्याकडे नोकर म्हणून काम करतो, ह्याचा आनंद आकाशला होत असतो.

प्रणालीच्या घरच्या हॉलमध्ये माया पुरोहित जेव्हा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा फोटो पाहते, तेव्हा ती म्हणते, हे तुमचे सासरेबुवा आहेत? तिला उत्तर देताना प्रणाली म्हणते, सासऱ्याहूनही फार मोठे आहेत ते, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर. ३ विद्वान असूनही केवळ ते दलित जातीत जन्माला आल्यामुळे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्याकडे पाहण्याचा सवर्णाचा नकारात्मक दृष्टिकोन व दलितांच्या जीवनातील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे असणारे अग्रस्थान याठिकाणी अधोरेखित होताना दिसते. माया, प्रणालीच्या घरी दहा वर्षेब्युटीशियन म्हणून काम करीत असतानाही, तिच्या घरचा चहा किंवा कॉफी घेत नाही. एक दलित कुटुंब आर्थिक व बौद्धिकदृष्ट्या पुढारलेले असले, तरी समाज त्यांच्याकडे समतेच्या दृष्टीने पाहत नाही. माया पुरोहित अपर्णाच्या कुटुंबाकडे व्यावसायिक दृष्टिकोनातून पाहते. कौटुंबिक नाते तिला नको असते. आकाश जेव्हा मायाला एका संध्याकाळी ऑफिसमध्ये भेटायला बोलावतो, त्यावेळी तिच्या मनात स्त्रीसुलभ अनेक विचारांचे काहूर माजते. ती आकाशला भेटायला जाते, तेव्हा ती त्याठिकाणी चहा घेण्याचे कबूल करते. आकाशच्या घरी चहा कॉफी न घेणारी माया, त्याच्या ऑफिसमध्ये चहा घेण्यास तयार होते. एका दलित समाजातील अधिकाऱ्याच्या घरचा चहा तिला चालत नाही, परंतु ऑफिसमधला चालतो. यातून सावर्णांचा आधुनिक काळामध्येही दलितांकडे पाहण्याचा जातीयवादी दृष्टिकोन दिसून येतो. 'पेडीक्युअर' या कथेमध्ये प्रणाली साळवे, माया पुरोहित, वासवानी, प्रणालीच्या दोन मुली मैत्री व मनवा ह्या स्त्री व्यक्तिरेखा येताना दिसतात. परंतु यातील प्रणाली व माया या दोनच स्त्री व्यक्तिरेखा विशेष लक्ष वेधून घेतात.

कोसलनरेश यांची 'पाणवठा' ही कथा धर्मांतरानंतर आंबेडकरी विचार समाजात रुजवणाऱ्या धम्मपाल व त्याची पत्नी रमा यांच्यावर आधारित आहे. आंबेडकरी विचाराने प्रेरित झालेले हे जोडपे दलित समाजात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा समतेचा विचार रुजवण्याचा प्रयत्न करतात. धर्मांतराच्यावेळी डॉ.बाबासाहेबानी दिलेल्या प्रतिज्ञांचं दलितांनी पालन करावं, बुद्धांचा सद्धम्म त्यांनी आचरणात आणावा, यासाठी ते दोघेही पती-पत्नी स्वतःच्या घराकडे दुर्लक्ष करून समाजासाठी झटत असतात.

आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल असलेली दलित समाजातील बयनाबाई ही स्त्री ढोरं सोलून कातडी विकण्याचे काम करते, म्हणून भीमवाड्यातील लोक तिला विहिरीवर पाणी भरण्यास मज्जाव करतात. समाजसेवा करणारी रमा समाजाचा रोष पत्करून बयनाबाईला पाणी देते. बयनाबाईला पाणी देण्यास मज्जाव करणाऱ्या भीमवाड्यातील लोकांना उद्देशून ती म्हणते, बयनाबाई मनावर घेऊ नोकां. बाबासाहेबांनी हेच शिकवलां असून यायले. हे बुद्ध झाले खरं! आपल्या तोंडाले गाडगं नं गांडीले फडा होता, हे इसरले शायने. सुदरले आता. ४ धर्मांतरानंतर मेलेल्या जनावरांचे मांस खाणार नाही व कातडी सोलण्याचे काम केले जाणार नाही, अशी प्रतिज्ञा दलितांनी घेतलेली असते, हे खरे. परंतु बयनाबाईला पोटासाठी दुसरा कोणताही पर्याय उरला नसल्याने, तिला नाईलाजाने गुरांची कातडी सोलून विकावी लागते. बौद्धांनी आपापसांमध्ये संघर्ष करणे रमाला योग्य वाटत नसल्याने, बयनाबाईला विरोध करणाऱ्या भीमवाड्यातील लोकांना ती खडसावते.

गावातील सवर्ण मंडळी दलितांमधील दुहीचा फायदा घेऊन राजकारण करण्याचा प्रयत्न करते. ते बयनाबाईला पैसे देऊन धम्मजागृती करणाऱ्या धम्मपालविरोधी तरक्रार करण्यास सांगतात. परंतु रमाच्या उपकाराची जाणीव असलेली बयनाबाई गावकऱ्यांचा कुटील डाव धम्मपालच्या निदर्शनास आणून देते. धम्मपाल राजकारणातील धोके दलितांच्या निदर्शनास आणून देतो. दलितांनाही त्याचे म्हणणे पटते. बयनाबाईवर अन्याय झाला म्हणून तिला सरपंचपद देण्याचे सर्वानुमते मान्य होते. लेखक लिहितो, बाबासाहेबांच्या हातातील घटनेच्या पुस्तकावरील 'भारताचे संविधान' ही अक्षरे उजळली होती आणि तथागताच्या नेत्रातील करुणेचा झरा पाणवठ्यापर्यंत अव्याहत वाहत होता. ५ आंबेडकरी विचार स्वतः आचरणात आणला व नंतर तो दलितांना सांगितला तर त्याचा इष्ट तो परिणाम होतो, हे धम्मपाल व रमा यांच्या लक्षात येतो. या कथेतील कर्तबगार नायिका रमा व प्रामाणिक बयनाबाई या दोन्ही व्यक्तिरेखा विशेष लक्षात राहण्यासारख्या आहेत.

'रक्त आणि भाकर' या विलास सिंदगीकर यांच्या कथासंग्रहातील 'आभाळ' ही कथा गरिबी आणि दुष्काळ यांचे विदारक चित्र उभे करताना दिसते. प्रस्तुत कथेतील दलित नायिका, धुराबाई स्वतःच्या व मुलाच्या जगण्यासाठी प्रचंड संघर्ष करते. दलित समाजातील भुकेचा प्रश्न हा तसा जुनाच आहे, परंतु लेखक विलास सिंदगीकर हा प्रश्न पुन्हा मांडून तो आजही सुटलेला नाही, यावर प्रकाश टाकतात. बबनचे वडील गेल्यानंतर त्याची आई धुराबाई काबाडकष्ट करून आपल्या मुलाचा सांभाळ करते. तो मोठा होतो. दलित वस्तीत जीवन जगणाऱ्या धुराबाईला दारिद्र्य व दुष्काळ या दोन्ही प्रसंगांना सामोरे जावे लागते. गावातील पाटलाचा बैल मेल्यानंतर त्याचे मांस खायला मिळावे, म्हणून बबन समाजातील लोकांबरोबर जातो. बैल कापल्यानंतर वाट्याला आलेले मांस व रक्त घेऊन तो आनंदाने घराच्या वाटेला लागतो. कित्येक दिवसांपासून उपाशी व आजारी असलेल्या आपल्या आईला मांस खायला

देता येईल, या विचाराने तो आनंदित होतो. परंतु रस्त्याने परत घरी फिरणाऱ्या बबनच्या मागे कुत्री लागतात व त्याच्या हातातील मांसाचे गाठोडे पळवून नेतात. त्यानंतर त्याच्या हातात उरलेले बैलाचे रक्त घेऊन तो घरी येतो व ते शिजवून आईला खाऊ घालतो. वडिलांचा मृत्यू झाला असल्याने, आईशिवाय आपल्याला प्रेमाचे दुसरे कोणीच नाही, याची जाणीव बबनला असते. काही दिवसांनंतर आजारी असणारी बबनची आई धुराबाई हिचा मृत्यू होतो व बबन एकाकी पडतो. त्यानंतर त्याच गावातील दिनकर भालेराव गुरुजी बबनला शिकण्यासाठी पुण्यात वसतिगृहात पाठवतात. परिस्थितीची जाणीव असलेला बबन पुढे प्रशासकीय सेवेत अधिकारी होतो. ज्या गावात आपल्याला दारिद्र्य सहन करावे लागले, त्या गावाचा तो विकास करतो सामाजिक भान असलेला बबन काही काळानंतर सिंधूताई सपकाळ यांच्या अनाथालयातील एका मुलीबरोबर विवाहबद्ध होतो. तीस वर्षांपूर्वीचा गाव व त्या गावात आपल्या आईला दुष्काळाशी व दारिद्र्याशी करावा लागलेला संघर्ष त्याला आठवतो. प्रस्तुत कथेत एका दलित विधवा आईला जगण्यासाठी किती संघर्ष करावा लागला व तीही आपल्या मुलासाठी गरीब परिस्थितीला तोंड देत सामोरी जाते, याचे हृदयद्रावक चित्रण लेखक करताना दिसते.

अशा रीतीने मराठी दलित कथेत स्त्रियांची चित्रे घेताना दिसतात. दलित माणूस शिकला, उच्चपदस्थ झाला, तरी त्याची सामाजिक प्रतिष्ठा वाढली असे म्हणता येणार नाही. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचाराने दलित स्त्रीला आत्मभान आले, त्यामुळे आत्ममुक्तीसाठी ती सर्व पातळ्यांवर धडपडताना दिसते. सामाजिक पातळीवर ती 'स्व' चा शोध घेताना दिसते. सद्यः दलित समाजाची स्थिती काहीशी बदलली आहे. स्त्रियांच्या विचारांमध्येही झालेले सकारात्मक बदल दलित कथाकार चित्रित करताना दिसतो. स्त्री-पुरुष नात्याचा अनेक अंगानी व अनेक दिशांनी शोध घेण्याचा दलित लेखकांकडून प्रयत्न होताना दिसतो. अनेक दलित स्त्रिया फुले, आंबेडकरांचे संस्कार घेऊन आपल्या मुलाबाळांवर जीवापाड प्रेम करतात व त्यांना घडविण्याचा प्रयत्न करतात. दलित कथेतील स्त्रिया धाडसी, गुणी, प्रामाणिक, संघर्षशील व कुटुंबासाठी धडपडणाऱ्या आहेत, असे म्हणता येईल.

संदर्भ

१. डॉ.चंदनशिवे सुनील, दलित साहित्यातील स्त्री चित्रण, प्रियदर्शी प्रकाशन, कोल्हापूर २०१२, पृ. ३९
२. पवार प्रज्ञा दया, अफवा खरी ठरावी म्हणून, शब्द पब्लिकेशन, मुंबई मार्च २०१०, पृ. ८१
३. तत्रैव, पृ. ८१
४. कोसलनरेश, पाणवठा (कथा), अस्मितादर्श (संपा.) डॉ.गंगाधर पानतावणे, २०१०, पृ. ४३
५. तत्रैव, पृ. ४५